

Практика Європейського суду з прав людини щодо дотримання прав і свобод людини правоохоронними органами та спеціальними службами

Автор: Ірха Ю. Б.

Організація: Державний науково-дослідний інститут МВС України

Видання: Конституціоналіст · 2023

Дата публікації: 2024-05-07

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/praktyka-ievropejskoho-sudu-z-prav-liudyny-shchodo-dotrymannia-prav-i-svobod-liudyny-pravookhoronny-my-orhanamy-ta-spetsialnymy-sluzhbamy/>

Відомості про автора

Ірха Ю. Б.

Державний науково-дослідний інститут МВС України

Анотація

УДК 341.645:341.231.14:351.74

Ірха Юрій Богданович, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-6442-0974

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРАВООХОРОННИМИ
ОРГАНАМИ ТА СПЕЦІАЛЬНИМИ СЛУЖБАМИ

Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини у справах щодо дотримання правоохоронними органами та спеціальними службами права на життя, права на повагу до людської гідності, права на приватність. Висвітлено окремі критерії допустимого обмеження цих прав у законодавстві та практиці його застосування, а також вимоги до організації діяльності цих органів. Наголошено на важливості недопущення працівниками правоохоронних органів і спеціальних служб свавілля та зловживань під час застосування заходів щодо забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, протидії злочинності.

Ключові слова: право на життя, право на повагу до людської гідності, право

на приватність, дотримання прав і свобод людини, правові обмеження та заборони, національна безпека, громадський порядок, протидія злочинності, правоохоронні органи, спеціальні служби, Європейський суд з прав людини На теренах Європи конститутивним правовим актом, який визначає демократичні стандарти взаємодії людини, суспільства і держави, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). Ця Конвенція та додаткові протоколи до неї встановлюють фундаментальні основи міжнародно-правового захисту прав і свобод людини. Відповідно до статті 19 Конвенції “для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов’язань за Конвенцією та Протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини”, який працює на

постійній основі [1] та має значний авторитет на міжнародному та національному рівні. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) має істотний вплив на формування та розвиток національного законодавства усіх європейських держав.

Незважаючи на те, що Конвенція ухвалена ще в 1950 році, її норми не містять статичних правил поведінки. ЄСПЛ аргументовано вважає, що Конвенція є “живим організмом”, який необхідно адаптувати до сучасних умов, використовуючи так зване динамічне (еволюційне) тлумачення її норм.

Досить часто предметом розгляду в ЄСПЛ є спори щодо дотримання правоохоронними органами та спеціальними службами положень Конвенції, а також

стосовно допустимості встановлення в законодавстві правових обмежень та заборон у реалізації конвенційних прав і свобод з метою забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку та протидії злочинності.

Діяльність ЄСПЛ є предметом наукових розробок багатьох вітчизняних вчених, зокрема: В. Буткевича, М. Буроменського, М. Гнатовського, Д. Гудими, Т. Дудаш, Г. Юдиківської, С. Шевчука та інших. З огляду на те, що Україна посідає лідируючі місця за кількістю справ, які перебувають на розгляді в ЄСПЛ, то існує необхідність постійного та поглибленого вивчення практики цього суду задля її врахування у вітчизняній правотворчій та правоохоронній діяльності.

Метою дослідження є аналіз юридичних позицій ЄСПЛ щодо дотримання прав і свобод людини правоохоронними органами та спеціальними службами. Конвенція безпосередньо не регулює питання функціонування та розвитку національних органів сектору безпеки і оборони. Водночас, під час розгляду справ щодо порушення державами своїх зобов'язань за Конвенцією ЄСПЛ досить часто оцінює дії та бездіяльність працівників правоохоронних органів та спеціальних служб. У своїх рішеннях ЄСПЛ сформував критерії допустимого обмеження конвенційних прав і свобод у законодавстві та практиці його застосування, а також вимоги до організації діяльності зазначених органів у демократичному суспільстві.

Враховуючи мету дослідження, вважаємо за доцільне висвітлити практику ЄСПЛ, насамперед, за статтями 2, 3, 8 Конвенції, оскільки гарантовані ними право людини на життя, право на повагу до людської гідності, заборона жорстокого поводження та право на приватність мають найбільші ризики бути порушеними працівниками правоохоронних органів та спеціальних служб під час застосування до правопорушників правових обмежень та заборон з метою забезпечення законності, правопорядку та безпеки в країні.

1. Право людини на життя.

Право на життя є фундаментальним природним правом людини, яке є невід'ємним, невідчужуваним і таким, що становить передумову для реалізації інших прав і свобод. Відповідно до положень статті 2 Конвенції “право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання” [1].

У своїх рішеннях ЄСПЛ постійно вказує на обов'язок держави захищати право на життя всіх людей. Цей суд зазначив, що положення першого речення пункту 1 статті 2 Конвенції зобов'язують державу не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, але також вживати належних заходів для захисту життя осіб, які

перебувають під її юрисдикцією (§ 36 у справі “L.C.B. v. the United Kingdom” [2]). На переконання ЄСПЛ, положення пункту 1 статті 2 Конвенції передбачає першочерговий обов'язок держави забезпечити право на життя шляхом створення відповідної правової та адміністративної бази для запобігання вчиненню злочинів проти особи, підкріпленої правоохоронним механізмом для запобігання, припинення та покарання за ці правопорушення (§ 57 у справі “Makaratzis v. Greece” [3]).

На думку ЄСПЛ, беручи до уваги труднощі, пов'язані з охороною правопорядку в сучасному суспільстві, непередбачуваність людської поведінки та оперативний вибір, який необхідно зробити з погляду пріоритетів і ресурсів, зобов'язання держави щодо здійснення превентивних заходів для захисту життя особи має тлумачитися так, щоб не накладати на органи влади нездійсненого або непропорційного тягаря. ЄСПЛ

вважає, що не кожна заявлена загроза життю може тягнути за собою конвенційну вимогу до органів влади вжити оперативних заходів для запобігання реалізації цієї загрози. У разі, якщо є твердження, що органи влади порушили своє позитивне зобов'язання захищати право на життя, має бути достовірно встановлено, що органи влади знали або повинні

були знати на той час про існування реальної та безпосередньої загрози життю певної особи або осіб від злочинних дій третьої сторони, і що вони не вжили заходів у межах своїх повноважень, які, за розумних обставин, могли б запобігти такій загрозі (§ у справі "Osman v. The United Kingdom" [4]).

Розглядаючи справи щодо правомірності застосування правоохоронними органами та спеціальними службами фізичного впливу (сили), спеціальних засобів та вогнепальної зброї 1, ЄСПЛ зазначив, що положення статті 2 Конвенції, які не лише гарантують право на життя, а й визначають обставини, коли позбавлення життя може бути виправданим, мають тлумачитися суворо.

ЄСПЛ вважає, що винятки, визначені в пункті 2 статті 2 Конвенції, вказують на те, що ці положення поширюються на умисне вбивство, але не стосуються виключно його. Приписи статті 2 Конвенції не визначають випадки, коли дозволяється навмисне вбивство особи, а описують ситуації, коли дозволено застосовувати силу, яка може призвести до ненавмисного позбавлення життя. Водночас застосування сили має бути не більше, ніж "абсолютно необхідним", тобто для визначення того, чи є дія держави "необхідною в демократичному суспільстві", доцільно використовувати більш суворий і переконливий критерій необхідності, аніж той, який зазвичай застосовується у Конвенції. Зокрема, застосована сила має бути суворо пропорційною досягненню цілей,

викладених у підпунктах "а", "b", "с" пункту 2 статті 2 Конвенції (§§ 147, 148, 149 у справі "McCann and others v. the United Kingdom" [5]). ЄСПЛ акцентує увагу на тому, що немає необхідності застосовувати силу зі смертельним наслідком, якщо відомо, що особа, яка підлягає арешту, не становить загрози життю чи здоров'ю та не підозрюється у вчиненні насильницького злочину (§ 220 у справі "Finogenov and others v. Russia" [6]), навіть якщо незастосування смертоносної сили може призвести до втрати можливості заарештувати втікача (§ 95 у справі "Nachova and others v. Bulgaria" [7]).

1 Поліцейські заходи примусу в рішеннях ЄСПЛ узагальнено позначаються терміном "use of force", який українською означає "застосування сили".

ЄСПЛ наголошує, що стаття 2 Конвенції покладає на державу позитивне зобов'язання готувати своїх працівників правоохоронних органів таким чином, щоб забезпечити високий рівень їхньої компетентності та запобігати будь-якому поведінню, що суперечить цьому положенню (§ у справі "Tekin and Arslan v. Belgium" [8]). Працівники правоохоронних органів мають бути навчені оцінювати, чи існує абсолютна необхідність у застосуванні вогнепальної зброї, не тільки на підставі певних нормативних актів, а й зі гідною увагою до пріоритету поваги до людського життя як фундаментальної цінності (§ 97 у справі "Nachova and others v. Bulgaria" [7]). У разі, якщо поліцейський повинен реагувати без підготовки, його спонтанна реакція на інцидент має бути сумісною з

відповідними інструкціями щодо дій поліції. За умови належного навчання, поліцейські, ймовірно, не допустять застосування зброї до неозброєної особи для її арешту (§§ 51, у справі "Gheorghe Cobzaru c. Roumanie" [9]). ЄСПЛ зазначив, що варто вбачати різницю між "звичайними поліцейськими операціями" та ситуаціями широкомасштабних антитерористичних операцій. У цьому разі, часто в ситуаціях гострої кризи, що вимагає "нестандартного" реагування, держави повинні мати можливість покладатися на рішення, які б відповідали обставинам, що склалися. З огляду на це, в межах законної операції із забезпечення безпеки, спрямованої передусім на захист життя людей, які опинилися під загрозою незаконного насильства

з боку третіх осіб, застосування сили зі смертельними наслідками залишається підпорядкованим суворим правилам "абсолютної необхідності" у розумінні статті 2 Конвенції. Вкрай важливо, щоб національне законодавство керувалося тим самим принципом і містило чіткі вказівки стосовно цього, виконуючи зобов'язання зменшити ризик заподіяння непотрібної шкоди і виключаючи використання зброї та боєприпасів, які мають невинуватні наслідки.

У ситуації, яка пов'язана з реальним і безпосереднім ризиком для життя і вимагає планування поліцейської та рятувальної операції, одним з першочергових завдань компетентних органів має бути чіткий розподіл ліній

відповідальності та комунікації всередині оперативного штабу та із залученими установами, включаючи військові служби, служби безпеки, рятувальні, пожежні та медичні служби. Цей орган має відповідати за збір і поширення інформації, вибір стратегії переговорів і партнерів, а також опрацювання можливих результатів, у тому числі ймовірності штурму та його наслідків (§§ 570, 595 у справі “Tagayeva and others v. Russia” [10]).

Наведені юридичні позиції ЄСПЛ підтверджують фундаментальний характер права людини на життя. Працівники правоохоронних органів та спеціальних служб мають максимально утримуватися від діянь, які можуть спричинити неприродну або передчасну смерть людини. Захист і збереження життя людини має бути їхнім найвищим пріоритетом. Лише у випадках абсолютної необхідності вказані працівники можуть застосовувати до правопорушника смертельну або потенційно смертельну силу (фізичний вплив (силу), спеціальні засоби, вогнепальну зброю) для захисту свого життя, життя інших людей від загрози смерті або серйозного поранення.

2. Право на повагу до людської гідності, заборона жорстокого поводження.

Право людини на життя перебуває у нерозривно зв'язку із правом на повагу до

людської гідності та заборонаю жорстокого поводження. Гідність людини є унікальним проявом людської природи, яка виокремлює її з-поміж інших живих істот, наділяє здатністю до усвідомлення своєї цінності як людини. Саме гідність визначає, що кожна людина є особистістю, яка заслуговує на шанобливе ставлення, повагу та захист.

Термін “гідність” (“dignity”) не вживається у тексті Конвенції. Вперше його застосовано в преамбулі Протоколу № 13 до Конвенції, де зазначено, що скасування смертної кари зумовлено, зокрема, цілковитим визнанням гідності, притаманної всім людям [11]. ЄСПЛ розширив сферу застосування конвенційних положень за межі їх первинного значення з огляду на розвиток суспільства, який неможливо було передбачити під час розробки Конвенції.

У своїй практиці ЄСПЛ дійшов висновку, що сама суть Конвенції полягає в повазі до людської гідності та свободи людини (§ 65 у справі “Pretty v. the United Kingdom” [12]), а органи державної влади мають виконувати свої обов'язки у спосіб, сумісний з правами і свободами відповідної особи (§ 67 у справі “Fernandes de Oliveira v. Portugal” [13]). Людина не повинна зазнавати поводження, яке призводить до втрати її гідності (§ 248 у справі “El-Masri v. “The former Yugoslav Republic of Macedonia” [14]).

Зважаючи на зазначене, ЄСПЛ розглядає діяльність правоохоронних органів та спеціальних служб через призму дотримання ними поваги до людської гідності та забезпечення кожному свободи від катувань, які впливають зі змісту статті 3 Конвенції, відповідно до якої “нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню” [1].

ЄСПЛ наголошує, що заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання є цивілізаційною цінністю, тісно пов'язаною з повагою до людської гідності (§ 81 у справі “Bouyid v. Belgium” [15]).

Цей суд постійно акцентує увагу на тому, що стаття 3 Конвенції закріплює одну з найфундаментальніших цінностей демократичного суспільства, її положення в абсолютній формі забороняють катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від обставин або поведінки жертви (§ 139 у справі “Ciorcan and others v.

Romania” [16]). Не допускається здійснення зазначених видів жорстокого поводження з людиною у найскладніших обставинах таких, як боротьба з тероризмом, організованою злочинністю та, навіть, у випадку надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації (§ 95 у справі “Selmouni v. France” [17]). Особи, які перебувають під вартою в поліції, а в більш широкому сенсі всі особи, які перебувають під контролем поліції або аналогічного органу, мають вразливий стан, а тому ці органи влади зобов'язані їх захищати (§ 74 у справі “Kancial v. Poland” [18]).

На переконання ЄСПЛ, стаття 3 Конвенції у взаємозв'язку з приписами статті 1 Конвенції, накладає на держави позитивні зобов'язання щодо захисту осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, від усіх форм жорстокого поводження, у тому числі у випадках, коли таке поводження застосовується приватними особами.

Позитивні зобов'язання держав за статтею 3 Конвенції включають, по-перше, створення законодавчої бази, спрямованої на запобігання жорстокому поводженню та покарання винних у такому поводженні; по-друге, застосування відповідних законів

на практиці, коли державам відомо про неминучий ризик жорстокого поводження з ідентифікованою особою або коли жорстоке поводження вже відбулося, забезпечуючи в такий спосіб захист жертв і покарання винних у жорстокому поводженні (§§ 36, 43 у справі “T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova” [19]).

ЄСПЛ також вважає, що стаття 3 Конвенції встановлює позитивне зобов'язання держави здійснювати підготовку своїх працівників правоохоронних органів таким чином, щоб забезпечити високий рівень їхньої компетентності в професійній діяльності, щоб ніхто не був підданий катуванню або поводженню, що суперечить зазначеному положенню. Це також означає, що навчальні заходи з підготовки працівників правоохоронних органів мають не тільки відповідати указаній абсолютній забороні, а й спрямовуватися на запобігання будь-якому можливному поводженню або поведінці працівників державних органів, які можуть суперечити абсолютній забороні катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання (§ 268 у

справі “Davydov and others v. Ukraine” [20]). Для того, щоб підпадати під дію статті 3 Конвенції, жорстоке поводження має досягти мінімального рівня жорстокості. Його оцінка залежить від усіх обставин справи, зокрема тривалості лікування, фізичних або психічних наслідків, а в деяких випадках від статі, віку та стану здоров'я жертви. Інші фактори охоплюють мету, заради якої було застосовано жорстоке поводження, а також наміри або мотиви, що це зумовили. При цьому відсутність наміру принизити чи образити жертву не може остаточно виключити порушення статті 3 Конвенції. Варто також брати до уваги контекст, у якому застосовувалося жорстоке поводження, наприклад, атмосферу підвищеної напруженості та емоцій.

Жорстоке поводження, яке досягає вказаного мінімального рівня жорстокості, зазвичай передбачає фактичне завдання тілесних ушкоджень або інтенсивних фізичних чи моральних страждань. Однак, навіть за відсутності цих елементів, якщо поводження принижує або ображає особу, демонструючи неповагу або применшуючи її людську гідність, або викликає почуття страху, страждання або неповноцінності, що здатні зламати моральний і фізичний опір особи, його можна охарактеризувати як таке, що принижує гідність, а також підлягає забороні, встановленій статтею 3 Конвенції. Варто наголосити, що може бути цілком достатньо, щоб жертва була принижена у власних очах, навіть не перед іншими особами (§§ 86, 87 у справі “Bouyid v. Belgium” [15]).

У справах щодо порушення статті 3 Конвенції ЄСПЛ зазначив, що крім жорстокості поводження, катуванню притаманний елемент мети (§ 50 у справі “Aleksakhin v. Ukraine” [21]). Хоча мета такого поводження є фактором, який варто брати до уваги, зокрема, чи було його метою приниження або ображення, відсутність такої мети не обов'язково приводить до висновку про відсутність порушення статті 3 Конвенції (§ 58 у справі “Kaverzin v. Ukraine” [22]).

Враховуючи зазначені позиції ЄСПЛ, вважаємо, що працівники правоохоронних органів та спеціальних служб мають усвідомлювати, що їх відносини з громадянами не є рівноправними. З огляду на їх функції та повноваження вони завжди діють з позицій сили, а тому мають поважати гідність громадян, захищати та охороняти їх права й свободи та відповідально ставитися до виконання своїх повноважень, насамперед

щодо застосування фізичного впливу (сили), спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Зазначені працівники в жодному разі не можуть вдаватися до жорстокого поводження з людьми, які знаходяться під їх контролем. Це неприпустимо навіть для отримання зізнань, свідчень чи інших відомостей з метою забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, протидії злочинності, у тому числі тероризму.

3. Право на приватність.

Право на приватність є комплексним правом, яке надає кожній людині можливості визначати та формувати індивідуальний простір, в якому вона може жити та розвиватися самостійно, без втручання з боку інших людей або держави. Його складовими є право на повагу, конфіденційність та недоторканність особистого і сімейного життя, персонального житла та інформації. Вважаємо, що реалізація права на приватність утворює гідність людини, сприяє її автономії, саморозвитку та добробуту, викликає у неї почуття

впевненості в особистій свободі, допомагає у встановленні та розвитку відносин з іншими як вільного і рівноправного члена демократичного суспільства.

Згідно з положеннями статті 8 Конвенції: “1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за

винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб” [1].

Основною метою цієї статті, за твердженнями ЄСПЛ, є захист особи від свавільного втручання органів публічної влади. Зазначена стаття не просто зобов'язує державу утримуватися від такого втручання. На додаток до цього негативного зобов'язання держава має взяти на себе позитивні зобов'язання, зумовлені необхідністю забезпечення ефективної поваги до приватного життя (§ 64 у справі “Muhammad v. Spain” [23]). Обсяг таких зобов'язань держави є надзвичайно великим, адже право на приватність постійно розвивається та наповнюється новим змістом.

Важливим аспектом права на приватність є право на захист персональних даних людини. На переконання ЄСПЛ, у разі збору даних про конкретну особу, обробки чи використання персональних даних або опублікування відповідних матеріалів у спосіб або в обсязі, що виходять за межі звичайного очікування, постають питання щодо дотримання права на приватне життя. Захист персональних даних має фундаментальне значення для здійснення особою прав, гарантованих статтею 8 Конвенції. ЄСПЛ вважає, що ця стаття передбачає право на певну форму інформаційного самовизначення, що дозволяє особам розраховувати на приватність своїх даних. Хоча ці дані є нейтральними, однак форми та способи їх колективного збирання, опрацювання та поширення

можуть бути несумісними із положеннями статті 8 Конвенції (§ 190 у справі “Hurbain v. Belgium” [24]). Будь-яке втручання у право на приватність може бути виправдане відповідно до частини другої зазначеної статті, тільки якщо воно відповідає закону, переслідує одну або декілька легітимних цілей, визначених у цій частині, і є необхідним

у демократичному суспільстві для досягнення будь-якої з таких цілей (§ 130 у справі “Kennedy v. The United Kingdom” [25]). В епоху цифрових технологій одним із найбільш суттєвих втручань у право людини на приватність стало приховане перехоплення правоохоронними органами та спеціальними службами її комунікацій. За допомогою різноманітних технологій компетентні органи державної влади здійснюють моніторинг, збір та аналіз персональних даних, які містяться не тільки в поштових відправленнях, а й у телекомунікаційних мережах всередині та за межами країни. Таке перехоплення може бути спрямоване проти конкретної особи або поширюватися на невизначене коло осіб з метою забезпечення національної безпеки, протидії організованих злочинності,

міжнародному тероризму тощо. Ще у 1978 році ЄСПЛ визнав зазначену практику виправданою, оскільки демократичні суспільства опинилися під загрозою високотехнологічних форм шпигунства і тероризму. Суд акцентував увагу на тому, що держава повинна мати можливість для ефективного протидії таким загрозам здійснювати таємне спостереження за підривними елементами, що діють у межах її юрисдикції, а тому існування відповідного законодавства, яке дозволяє здійснювати таємний нагляд за поштою, поштовими відправленнями та телекомунікаціями є, за виняткових умов, необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та/або з метою запобігання заворушенням чи злочинам (§§ 48, 58 у справі “Klass and others v. Germany” [26]).

У 2021 році ЄСПЛ наголосив, що в цифрову епоху більшість повідомлень набуває цифрової форми і передається через глобальні телекомунікаційні мережі з використанням комбінації найшвидших і найдешевших шляхів без будь-якої суттєвої прив'язки до національних кордонів. Технологічні можливості значно збільшили обсяг комунікацій, що проходять через глобальну мережу Інтернет, а також кількість

загроз, з якими стикаються держави та їхні громадяни. До них належать, зокрема, глобальний тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми та сексуальна експлуатація дітей. Багато з цих загроз походять від міжнародних мереж ворожих суб'єктів, які мають доступ до дедалі складніших технологій, що дозволяють їм спілкуватися непоміченими.

Доступ до таких технологій також дозволяє ворожим державним і недержавним суб'єктам порушувати цифрову інфраструктуру і навіть належне функціонування демократичних процесів за допомогою кібератак – серйозної загрози національній безпеці, яка за визначенням існує лише в цифровій сфері і тому може бути виявлена і розслідувана лише там. У зв'язку з цим масове перехоплення комунікацій є цінним технологічним інструментом для виявлення державами нових загроз у цифровій сфері (§§ 236, 237 у справі “Centrum för Rättvisa v. Sweden” [27]).

Системний аналіз практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що цільове перехоплення комунікаційних даних розглядається цим судом як таке, що здійснюється, як правило, з метою запобігання або розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, у плануванні чи вчиненні яких підозрюються особи, за якими здійснюється спостереження.

ЄСПЛ допускає також перехоплення інформації щодо осіб, які не підозрюються у вчиненні цих злочинів, але об'єднувано можуть володіти інформацією про них.

Натомість, ЄСПЛ розглядає масове перехоплення комунікаційних даних як превентивний захід, який здійснюється в інтересах національної безпеки для збору розвідувальної та контррозвідувальної інформації, раннього виявлення та розслідування кібератак, боротьби з тероризмом. Однією із особливостей такого режиму перехоплення є те, що отримані матеріали, зазвичай, не можуть бути використані в кримінальному провадженні як доказ на підтвердження вчинення відповідного кримінального правопорушення.

На переконання ЄСПЛ, при здійсненні таємного спостереження національні органи влади користуються досить широкою свободою розсуду у виборі засобів для захисту національної безпеки. З огляду на те, що система таємного спостереження може підірвати або навіть знищити демократію під виглядом її захисту, в державі мають існувати адекватні та ефективні гарантії проти зловживань, які враховуватимуть характер, обсяг і тривалість можливих заходів; підстави, необхідні для їх призначення;

органи, уповноважені санкціонувати, здійснювати і контролювати їх; засоби правового захисту (§ 106 у справі “Weber and Saravia v. Germany” [28]). Система таємного спостереження має містити ефективні гарантії – особливо механізми оскарження і контролю – які захищають від неминучого ризику зловживань а також обмежують втручання цієї системи у права, захищені статтею 8 Конвенції, до рівня, який є “необхідним у демократичному суспільстві”. Оцінка ефективності гарантій має здійснюватися не тільки на основі вивчення текстів законів, а й практики їх застосування, а також фактичному функціонуванні режиму спостереження та наявності або відсутності доказів фактичного зловживання (§§ 292, 293 у справі “Ekimdzhiyev and

others v. Bulgaria” [29]). Отже, незважаючи на легітимну мету прихованого перехоплення комунікацій, ЄСПЛ однозначно вважає, що такі заходи втручаються у права людини, передбачені статтею 8 Конвенції. З огляду на секретність цих заходів і значні дискреційні повноваження працівників правоохоронних органів та спеціальних служб при здійсненні цільового та масового перехоплення комунікаційних даних, важливо, на нашу думку, щоб в державі було сформоване якісне законодавство у цій сфері та налагоджений ефективний відомчий та судовий контроль за законністю та дотриманням прав і свобод людини на всіх етапах цієї діяльності.

Опрацювання практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, протидії злочинності правоохоронні органи та спеціальні служби здатні істотно порушити права і свободи людини. Втручання у право на життя, право на повагу до людської гідності, право на приватність та інші права і свободи людини можуть бути здійснені працівниками цих органів як під час застосування фізичного впливу (сили) сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, так і під час здійснення оперативнорозшукової, контррозвідувальної, розвідувальної чи кримінально-процесуальної діяльності.

Жодна демократична країна не застрахована від таких випадків. З метою недопущення зазначених порушень, держави, на наше переконання, мають більш

необхідно в демократичному суспільстві для досягнення легітимної мети. Для протидії можливому свавіллю та зловживанням з боку цих працівників на національному рівні мають бути створені адекватні та ефективні механізми незалежного відомчого та судового контролю за їх діяльністю. Крім того, в державі мають існувати дієві програми із загальної підготовки, професійної підготовки та підвищення кваліфікації зазначених працівників, які формували б у них пріоритет поваги до прав і свобод людини та інших демократичних цінностей.

Список використаних джерел

- Конституціоналіст

16. 13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Fernandes de Oliveira v. Portugal" від 28.03.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-172329%22> (дата звернення: 15.09.2023).
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "El-Masri v. "The former Yugoslav Republic of Macedonia" від 13.12.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-115621%22> (дата звернення: 15.09.2023).
17. 15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Bouyid v. Belgium" від 28.09.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-157670%22> (дата звернення: 15.09.2023).
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ciorcan and others v. Romania" від 27.01.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-150648%22> (дата звернення: 12.09.2023).
18. 17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Selmouni v. France" від 28.07.1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58287%22> (дата звернення: 13.09.2023).
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Kancial v. Poland" від 23.05.2019.
19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-193080%22> (дата звернення: 14.09.2023).
19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova" від 28.01.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-140240%22> (дата звернення: 12.09.2023).
20. 20. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Davydov and others v. Ukraine" від 01.07.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-99750%22> (дата звернення: 16.09.2023).
21. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Aleksakhin v. Ukraine" від 19.07.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22iteid%22:%22001-112277%22> (дата звернення: 16.09.2023).
21. 22. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Kaverzin v. Ukraine" від 15.05.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-110895%22> (дата звернення: 16.09.2023).
23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Muhammad v. Spain" від 18.10.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-219984%22> (дата звернення: 12.09.2023).
22. 24. Рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі "Hurbain v. Belgium" від 04.07.2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-225814%22> (дата звернення: 12.09.2023).
25. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Kennedy v. The United Kingdom" від 18.05.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-98473%22> (дата звернення: 09.09.2023).
24. 26. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Klass and others v. Germany" від 06.09.1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57510%22> (дата звернення: 09.09.2023).
27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Centrum för Rättvisa v. Sweden" від 25.05.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-210078%22> (дата звернення: 10.09.2023).
26. 28. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Weber and Saravia v. Germany" від 29.06.2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-76586%22> (дата звернення: 10.09.2023).
29. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ekimdzhiiev and others v. Bulgaria" від 11.01.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-214673%22> (дата звернення: 10.09.2023).

27. REFERENCES

28. 1. Konventsiiia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod. "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 04, 1950". URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text). (Date of Application: 15.09.2023) [in Ukrainian].
29. 2. Judgment of the European Court of Human Rights in case "L.C.B. v. The United Kingdom" dated June 09, 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58176%22>. (Date of Application: 08.09.2023) [in English].
30. 3. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Makaratzis v. Greece" dated December 20, 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-67820%22>. (Date of Application: 08.09.2023) [in English].
31. 4. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Osman v. The United Kingdom" dated October 28, 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-58257%22>. (Date of Application: 15.09.2023) [in English].
32. 5. Judgment of the European Court of Human Rights in case "McCann and Others v. the United Kingdom" dated September 27, 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57943%22>. (Date of Application: 08.09.2023) [in English].
33. 6. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Finogenov and others v. Russia" dated December 20, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-108231%22>. (Date of Application: 10.09.2023) [in English].
34. 7. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Nachova and others v. Bulgaria" dated July 06, 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-69630%22>. (Date of Application: 10.09.2023) [in English].
35. 8. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Tekin and Arslan v. Belgium" dated September 05, 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:%22001-177081%22>. (Date of Application: 14.09.2023) [in English].

36. 9. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Gheorghe Cobzaru c. Roumanie" dated June 25, 2013. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-121772%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-121772%22]}). (Date of Application: 12.09.2023) [in French].
37. 10. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Tagayeva and others v. Russia" dated April 13, 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-172660%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-172660%22]}). (Date of Application: 09.09.2023) [in English].
38. 11. Protocol No. 13 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, relating to the abolition of the death penalty in all circumstances, dated May 03, 2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_180#Text. (Date of Application: 09.09.2023) [in Ukrainian].
39. 12. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Pretty v. the United Kingdom"
40. dated April 29, 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-60448%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60448%22]}). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].
41. 13. Judgment
42. of the European Court of Human Rights in case "Fernandes de Oliveira v. Portugal" dated March 28, 2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-172329%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-172329%22]}). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].
43. 14. Judgment of the European Court of Human Rights in case "El-Masri v. "The former Yugoslav Republic of Macedonia" dated December 13, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-115621%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-115621%22]}). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].
44. 15. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Bouyid v. Belgium" dated September 28, 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-157670%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-157670%22]}). (Date of Application: 15.09.2023) [in English].
45. 16. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Ciorean and others v. Romania" dated January 27, 2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-150648%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-150648%22]}). (Date of Application: 12.09.2023) [in English].
46. 17. The judgment of the European Court of Human Rights in case "Selmouni v. France" dated July 28, 1999. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58287%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58287%22]}). (Date of Application: 13.09.2023) [in English].
47. 18. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Kancial v. Poland" dated May 23, 2019. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-193080%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-193080%22]}). (Date of Application: 14.09.2023) [in English]. 19. Judgment of the European Court of Human Rights in case "T.M. and C.M.
48. v. the Republic of Moldova" dated January 28, 2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-140240%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-140240%22]}). (Date of Application: 12.09.2023) [in English]. 20. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Davydov and others v. Ukraine" dated July 01, 2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-99750%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-99750%22]}).
49. (Date of Application: 16.09.2023) [in English]. 21. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Aleksakhin v. Ukraine" dated July 19, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-112277%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-112277%22]}). (Date of Application: 16.09.2023) [in English].
50. 22. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Kaverzin v. Ukraine" dated May 15, 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-110895%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-110895%22]}). (Date of Application: 16.09.2023) [in English]. 23.
51. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Muhammad v. Spain" dated October 18, 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-219984%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-219984%22]}). (Date of Application: 12.09.2023) [in English]. 24. Judgment of the European Court of Human Rights case "Hurbain v. Belgium" dated July 04, 2023. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-225814%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-225814%22]}). (Date of Application: 12.09.2023) [in English].
52. 25. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Kennedy v. The United Kingdom" dated May 18, 2010. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-98473%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-98473%22]}). (Date of Application: 09.09.2023) [in English].
53. 26. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Klass and others v. Germany" dated September 06, 1978. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]}). (Date of Application: 09.09.2023) [in English].
54. 27. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Centrum för Rättvisa v. Sweden" dated May 25, 2021. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-210078%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210078%22]}). (Date of Application: 10.09.2023) [in English].
55. 28. Judgment of the European Court of Human Rights in case "Weber and Saravia v. Germany"
56. dated June 29, 2006. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-76586%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76586%22]}). (Date of Application: 10.09.2023) [in English].
57. 29. Judgment
58. of the European Court of Human Rights in case "Ekimdzhiev and others v. Bulgaria" dated January 11, 2022. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-214673%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-214673%22]}). (Date of Application: 10.09.2023) [in English].
59. UDC 341.645:341.231.14:351.74

60. Irkha Yuriy, Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Research Department, State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
61. ORCID ID 0000-0002-6442-0974
62. THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' PRACTICE CONCERNING THE
63. RESPECT OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY LAW ENFORCEMENT
64. AGENCIES AND SPECIALIZED SERVICES
65. The article analyses the case-law of the European Court of Human Rights in cases concerning the observance of the right to life, the right to respect for human dignity and the right to privacy by law enforcement agencies and special services.
66. The author argues that the human right to life is an essential natural right that is inherent, inalienable, and foundational for the enjoyment of other rights and freedoms. Furthermore, it is contended that the right to life is closely intertwined with human dignity. Human dignity is a unique manifestation of human nature, which distinguishes it from other living beings, endows it with the ability to realise its value as a human being. Dignity determines that each person is a person who deserves to be respected, honoured and protected.
67. The article emphasises that the right to privacy is a comprehensive right that provides each person with the opportunity to define and shape an individual space in which he or she can live and develop independently, without interference from other people or the State. Its components are the right to respect, confidentiality and inviolability of personal and family life, personal home and information. In the author's opinion, the realisation of the right to privacy affirms human dignity, promotes autonomy, self-development and well-being, gives a person a sense of confidence in personal freedom, and helps to establish and develop relationships with others as a free and equal member of a democratic society.
68. Based on the analysis of the case law of the European Court of Human Rights, the author concludes that law enforcement agencies and special services may significantly violate human rights and freedoms in the course of carrying out measures to ensure national security, maintain public order and combat crime. Interference with the right to life, the right to respect for human dignity, the right to privacy and other human rights and freedoms can be carried out by employees of these bodies both when using physical influence (force), special means, firearms, and in the course of operational, investigative, counterintelligence and intelligence activities.
69. The observance of human rights and freedoms by law enforcement agencies and intelligence services should be guaranteed by clear, understandable, unambiguous and predictable legislation that defines the due process of law, including the use of various coercive and covert measures.
70. All law enforcement and intelligence officials should be aware that the use of legal restrictions and prohibitions should be seen as an exceptional measure that should not be applied on the basis of unfettered discretion, but should be proportionate to the threat, minimise harm and/or injury and be used only to the extent necessary in a democratic society to achieve a legitimate aim. Adequate and effective mechanisms of independent agency and judicial oversight should be in place at the national level to counter arbitrariness and abuse. In addition, the state should have effective programmes for the general education, training and professional development of these employees, which would ensure that they prioritise respect for human rights and freedoms
71. and other democratic values.
72. Keywords: right to life, human dignity, right to privacy, observance of human rights and
73. freedoms, legal restrictions and prohibitions, national security, public order, combating crime, law enforcement agencies, special services, European Court of Human Rights. Отримано 19.10.2023

Файли матеріалу

[Оригінальний файл автора](#)